

foto Fons Mandigers

Kooiplas van eendenkooi De Bakkerswaal van het Zuid-Hollands Landschap (Lekkerkerk). Op de achtergrond is het begin van 2 vangpijpen te zien.

Eendenkooien in de 21e eeuw

Naast particulieren hebben vrijwel alle terreinbeherende organisaties (tbo's), al van oudsher, eendenkooien in bezit en/of beheer. Zo was de eerste medewerker van Natuurmonumenten een kooiker! Cultuurhistorie geniet tegenwoordig een brede maatschappelijke belangstelling, maar toch worden eendenkooien in hun voortbestaan bedreigd. Behoud van de huidige eendenkooien vraagt om een eigentijdse invulling en functieverbreding. Immers alleen benutting en gebruik geven reden tot duurzaam beheer.

— Fons Mandigers (Natuurmonumenten) en Désiré Karelse (Eendenkooi Stichting)

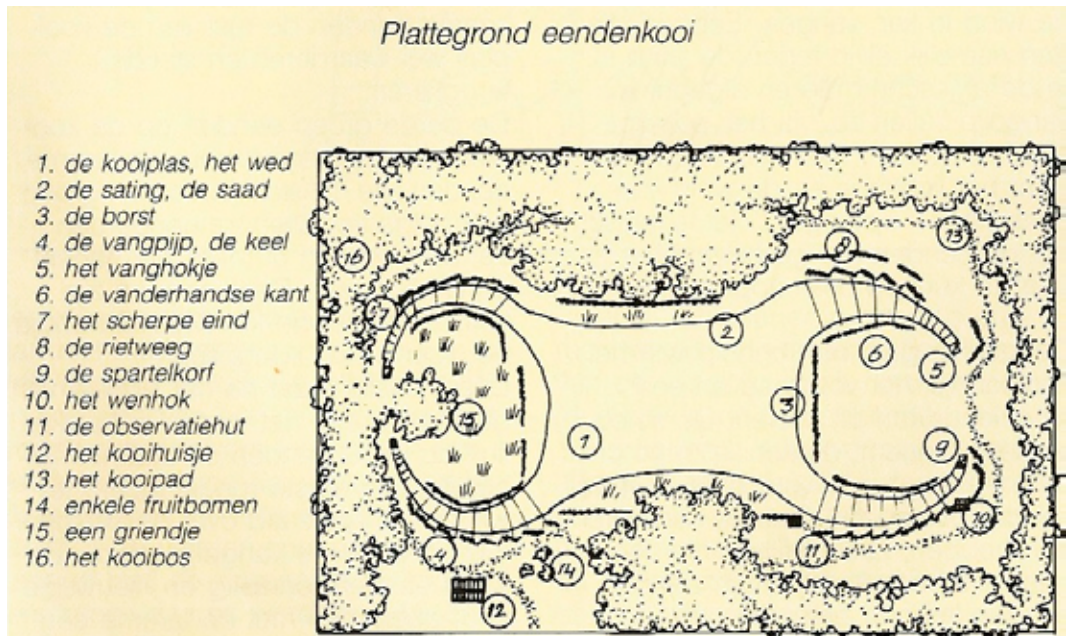
> ER ZIJN IN NEDERLAND ZO'N 1500 plekken bekend waar ooit eendenkooien hebben gelegen of nu nog aanwezig zijn. Tegenwoordig zijn er 113 geregistreerd. De registratie is wettelijk geregeld, de eendenkooi dient daartoe aan bepaalde onderhoudseisen te voldoen.¹ Bijna 2/3 van de kooien zijn in eigendom van tbo's: Staatsbosbeheer is met 31 eigenaar van de meeste eendenkooien, Natuurmonumenten volgt met 15. De grootste concentratie bevindt zich in het rivierengebied. Andere concentratiegebieden zijn Noordwest-Overijssel en het Waddengebied met de kuststreek van Friesland en Groningen.

Vermoedelijk werden de eerste 'eendenkooien' gevormd door losliggende vangfuiken langs open water, waarin ruiende eenden werden samenge-dreven. In Vlaanderen langs de Schelde bij Bornem zijn deze vangfuiken al vanaf 1318 bekend (en nog aanwezig). In de 16e eeuw werden deze vangfuiken in de Biesbosch 'buitenpijpen' genoemd. Vanaf circa 1550 werd aanleg van eendenkooien o.a. via plakpaten, octrooien en vergunningen van overheidswege gereguleerd. Later regelde de jachtwet van 1807 de uitgifte van kooirechten. Ook nu nog zijn eendenkooien op deze wijze geregistreerd. Economisch gezien vormt het einde van de 16e eeuw t/m de eerste helft van de 18e eeuw de bloeiperiode. Vooral in de 18e en 19e eeuw zijn veel kooien verdwenen. Oorzaken: betere alternatieve inkomsten, landbouwkundige ontwikkelingen, intensivering van grondgebruik, ontwatering, ruilverkaveling en uitbreiding van steden en infrastructuur. Veranderende Wet- en regelgeving beperkten de vangstmogelijkheden en de -periodes, waardoor de rentabiliteit verder afnam. Hoewel er nog steeds bedreigingen voor het voortbestaan van eendenkooien zijn, is de verwachting dat het aantal niet verder zal afnemen door de toegenomen maatschappelijk betrokkenheid.

¹ Registratie is wettelijk geregeld in de Flora en faunawet. De eisen voor registratie zijn vastgelegd in het artikel 14 van het Jachtbesluit en luiden;
a) er dient een open wateroppervlakte aanwezig te zijn van ten minste 200 m², waarin een cirkel van ten minste 7,50 meter beschreven kan worden. Het water dient ten minste 50 centimeter diep te zijn;
b) rondom dit water (de kooiplas) dient een rand van bos of struweel te liggen;
c) in open verbinding met het onder a. bedoelde water, dient ten minste één vangpijp aanwezig te zijn, welke in zodanige toestand verkeert, dat deze onmiddellijk als vangmiddel gebruikt kan worden.

Verspreiding eendenkooien.
(bron archief Eendenkooi Stichting)

Plattegrond eendenkooi (Gelders type).

tekening Désiré Karelse

1. de kooiplas, het wed
2. de sating, de saad
3. de borst
4. de vangpijp, de keel
5. het vanghokje
6. de vanderhandse kant
7. het scherpe eind
8. de rietweeg
9. de spartelkorf
10. het wenhok
11. de observatiehut
12. het kooihuisje
13. het kooipad
14. enkele fruitbomen
15. een griendje
16. het kooibos

Natuur- en landschappelijke waarden

Mede door hun ouderdom en refugiumfunctie zijn de kooibossen lokaal van grote betekenis voor het planten- en dierenleven. In de open kale polders, waar veel eendenkooien nu eenmaal liggen, draagt het kooibos geweldig bij aan de biodiversiteit. In veel gebieden zijn de kooibossen de oudste bossen, in laagveengebieden is dat vrijwel altijd het geval. Door de rust, het langjarig evenwichtige en kleinschalige beheer en de talrijke soorten en vele knobomen, zijn in eendenkooien veel verschillende biotopen aanwezig. Dat maakt ze zeer aantrekkelijk voor bepaalde plantensoorten en als nestgelegenheid voor tal van kleine struweel en bosvogels van ouder bos. Het aantal boom- en struiksoorten bedraagt in de regel al snel meer dan 25. De kooiplas trekt, naast eenden, ook andere (water-)vogels aan: aalscholvers, blauwe reigers, meerkoeten, waterrallen, watersnippen, futen, roerdompen en diverse soorten rietzangers. Het kooibos is vaak een aantrekkelijk broedgebied voor kolonievogels als aalscholvers en reigers. In de sloten in en om het kooibos komen vaak zeldzame vissoorten voor als bittervoorn en kroeskarper. Daarnaast komen in de meeste kooien tientallen soorten mossen, korstmossen en varens voor. Het gebied rondom de eendenkooi is tevens van grote ecologische betekenis door de rust die hier heerst als gevolg van het afpalingrecht. Het is vaak een belangrijk leefgebied voor winterganzen, hazen, reeën en andere diersoorten.

Actieve vrijwilligers

Situaties dat de kooiker het allemaal alleen doet, komen nog zelden voor. De meeste kooikers worden ondersteund door vrijwilligers (al gebeurt het vangen van eenden op de meeste kooien vaak nog door één vaste kooiker). Een tiental kooien en kooirelicten wordt inmiddels beheerd en onderhouden door vrijwilligersgroepen. Uit het toenemend aantal vrijwilligers dat bij eendenkooien betrokken is, zien we nu geleidelijk nieuwe 'aanwas' voortkomen, wat van groot belang is voor het doorgeven en behoud van vakkennis. Analoog aan de vrijwillige molenaars is denkbaar dat er ook vrijwillige kooikers komen. Overheden kunnen hierin bijdragen. Een zeer lovenswaardig voorbeeld speelde in de provincie Noord-Brabant die een subsidie van € 11.000 toekende als bijdrage in de opleidingskosten voor nieuwe (vrijwillige) kooikers voor de Brabantse eendenkooien.

Bedreigingen

Door de beperkte inkomsten wordt het (intensieve) onderhoud een steeds zwaardere last. Voor particuliere eigenaren is de impact hiervan groter dan bij de tbo's. Het achterwege blijven van onderhoud is een van de grootste actuele bedreiging voor eendenkooien. Als gevolg van de EHS-herijking dreigen nu tal van eendenkooien ook nog eens niet meer in aanmerking te komen voor SNL-subsidie. Voor het eendenkooibeheer is deze van levensbelang en kan niet gemist worden. Zeker bij tal van particuliere kooien is het tekort aan geld een nijpend probleem. Voor het voortbestaan van deze kooien is van groot belang dat er een reparatie komt in de regeling. Elke geregisteerde kooi zou weer in aanmerking moeten komen voor het beheergeld. Ook bij terreinbeheerders is in toenemende mate bezuinigd op het (intensieve) onderhoud van eendenkooien. Het onderhoud is in veel situaties beperkt tot het in stand houden van de onderdelen om aan de minimaal wettelijke eisen te voldoen, om voor registratie in aanmerking te komen.

Kansen

Ondanks redenen tot zorg hebben eendenkooien de tijd mee. Er is een toenemende belangstelling voor eendenkooien en kooibedrijf, mede als gevolg van de toenemende maatschappelijke belangstelling voor cultuurhistorie. Ook bij de tbo's zien we deze ontwikkeling. In het verleden was het kooibedrijf een afgeschermd gebeuren waar pottenkijkers niet welkom waren. De afgelopen 20 jaar is dit geleidelijk veranderd. Kooikers timmeren nu veel meer aan de weg. Het aantal bezoekerskooien is sterk toegenomen en op vrijwel iedere eendenkooi vinden (buiten het vangseizoen) excursies plaats. Het aantal mensen dat betrokken is bij het beheer van eendenkooien is sterk toegenomen. Er is groot draagvlak voor eendenkooien en kooibedrijf.

Visie

Hoewel de meeste tbo's eigen beleid hebben voor eendenkooien, blijken in de praktijk grote regionale verschillen in de uitvoering ervan. Voor behoud en spreiding van authentieke kooitypen, vakkennis en functiespreiding van ring- en bezoekerskooien is een landelijke visie zeer gewenst. Dit moet leiden tot een afgewogen inzet van mensen en middelen en tot

Wat is een eendenkooi

Een eendenkooi (ca 2 ha) is een ambachtelijk vangmiddel voor in het wild levende eendachtigen en bestaat uit een waterplas van ca 0,75 ha groot met een of meer vangpijpen. Rondom de kooiplas ligt het kooibos. De meeste eendenkooien hebben 4 vangpijpen, een in elke windrichting, zodat onder alle windrichtingen gevangen kan worden. Vogels vliegen namelijk tegen de wind in op. De breedte en lengte van een vangpijp verschilt regionaal, van 20 tot 100 meter. Rietschermen langs de vangpijpen en kooiplas voorkomen dat de eenden de kooiker te vroeg zien en verontrust raken. De vangpijpen worden naar het einde toe steeds smaller. De kooiker probeert opvliegende eenden verder naar achteren de vangpijp in te lokken. Daar worden ze, door een klep dicht te trekken, vervolgens gevangen in het vanghokje. Ze kunnen vervolgens worden onderzocht, geringd en losgelaten of worden gedood voor consumptie. Dit laatste is op dit moment alleen toegestaan voor wilde eenden vanaf 15 augustus t/m 31 januari.

Authentieke typen eendenkooien

Er is een grote diversiteit in kooitypen te onderscheiden. De grens tussen de types onderling is niet altijd even scherp. Regionaal zijn er duidelijke overeenkomsten. Dit komt in het bijzonder tot uiting in verschillen in lengte, ligging en kromming van de vangpijp, wijze van afdekken van de vangpijp en de stand en bouw van de (rieten)schermen. Het is van belang deze belangwekkende verschillen te handhaven. De meest voorkomende typen zijn; het Fries type, het Overijssels type, het Gelders type en het Hollands type.

Het Kooibedrijf

Het kooibedrijf is gericht op het vangen van wilde eendesoorten. De kooiker gebruikt hierbij tamme eenden ook wel de "makke stal" genoemd, in aantal variërend van enkele tientallen tot soms wel meer dan duizend. Dagelijks worden ze door de kooiker gevoerd in de vangpijpen. Naast de makke stal heeft een eendenkooi de zogenaamde vliegstad. Deze wordt gevormd door eenden die in de winterperiode op de kooi verblijven. Vaak zijn het trekeenden die de kooi gebruiken als rustplaats. Soortgenoten op trek vliegen met de vliegstad mee en komen zo op de kooi terecht. Het kooibedrijf is erop gericht om de wilde vogels die met de vliegstad zijn meekomen, te vangen.

Het vangen gebeurt traditioneel met een (kooikers-)hondje. De vangpijpen zijn zo ingericht dat het kooihondje aan de binnenzijde van de vangpijp in het zicht van de eenden verschijnt. Het loopt rondjes rondom enkele rieten schermen en verschijnt steeds weer in het zicht van de eenden. De wilde exemplaren voelen zich door nieuwsgierigheid aangetrokken tot de kooihond en zwemmen de vangpijp in achter het hondje aan. De kooikers volgt dit proces door kleine kijkgaatjes in de schermen. Als het hem lukt om de wilde exemplaren de vangpijp in te lokken, verschijnt de kooiker onverwachts aan het begin van de vangpijp, in het zicht van de eenden in de vangpijp. De wilde exemplaren schrikken daardoor en vliegen (tegen de wind) van de kooiker vandaan verder de vangpijp in. Uiteindelijk belanden ze in het vanghokje.

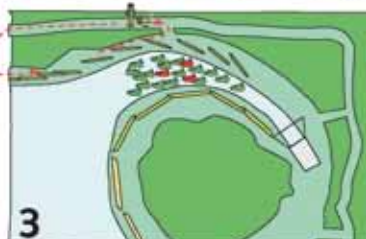
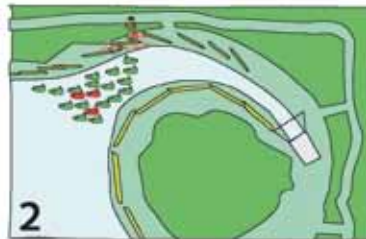
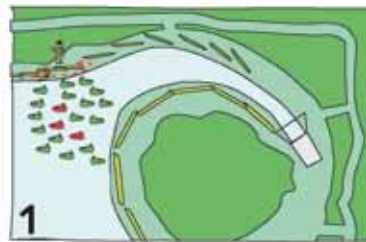
In veel kooien wordt gevangen zonder kooihond door alleen voer in de vangpijp te strooien. De makke stal lokt dan als het ware wilde soortgenoten, die iets van het voer willen meepikken, de vangpijp in.

Vangstcijfers

Het bepalen van de vangsten in de Nederlandse kooien is niet eenvoudig. Er werd altijd bijzonder geheimzinnig gedaan over de gevangen aantallen. De bekende gegevens zijn oud, zeldzaam en fragmentarisch. De Kooikersvereniging verstuurt vanaf 1988 vangstregistratie formulieren naar alle eigenaren/kooikers. De respons hierop loopt de laatste 10

jaar geleidelijk terug, wat onlosmakelijk samenhangt met de teruglopende vangsten. De gemiddelde vangst per eendenkooi in de periode 1988-2011 bedroeg ca 450 Wilde eenden. In ruim 1/3 van de Hollandse kooien wordt op dit moment geheel niet meer gevangen.

Het kooien in 5 fasen

Makke voer-eenden Wilde eenden

tekening Jan Willem Zuidhoek, Eendenkooi Stichting

Recht van afpaling

Het afpalingrecht is te omschrijven als een zakelijke last waarmee de gronden in de directe omgeving van de kooi zijn bezwaard. Het betreft het recht om rondom de kooi een cirkel met een bepaalde diameter met zogenaamde kooipalen af te bakenen. Binnen deze cirkel kan de kooiker op grond van het tweede lid van artikel 59 van de Flora- en faunawet aan een ieder afdwingen dat geen handelingen verricht worden, waardoor de eenden in de kooi verstoord kunnen worden. Uitgezonderd hiervan zijn (derde lid art. 59 FF-wet) handelingen die worden verricht ter uitvoering van openbare werken en ter uitoefening van bestaand beroep of bedrijf alsmede onderhoud van hetgeen door die werken tot stand is gebracht. De wet reikt voor deze handelingen de schadevergoedingsregeling aan. Niet alle kooien hebben afpalingrecht en de afmeting verschilt per regio.

tekeningen Désiré Karelse

Het vangproces in 5 fasen. 1) hondje loopt langs de plas. 2) kooiker voert onderwijl de eenden in de vangpijp. 3) Kooiker begeeft zich naar het begin van de vangpijp. 4) Kooiker verschijnt in het 1e jaaggat in het zicht van de eenden in de vangpijp. 5) Wilde eenden schrikken van de kooiker en vliegen naar het einde van de vangpijp.

Knotbomen kenmerken het kooibos.

foto Fons Mandigers

Vrijwilligers aan het werk op Eendenkooi Ter Kwak van Natuurmonumenten (Oudheusden).

doelmatiger beheer en behoud van (regionale) cultuurhistorische waarden. Afhankelijk van bijzondere kenmerken, ontsluiting, ligging en de beheermogelijkheden kan gekozen worden voor bepaalde functies als vang en/of ring-, opleiding- of bezoekerskooi. De functie bepaalt dan mede het beheer en onderhoudsniveau. Continuïteit en borging van kennis, zowel bij particulieren als binnen de tbo's dienen hiervan onderdeel te zijn. Dit alles kan bv. gestimuleerd worden door kooien in gebruik geven te geven aan particulieren.

Een nationale kwaliteitsimpuls is nodig om achterstallig onderhoud weg te werken. In vergelijking met de inzet voor molens en waterlinies verdienen eendenkooien veel meer erkenning dan ze nu krijgen. Vanwege de wereldwijde uniciteit en nationale culturele betekenis verdienen ze feitelijk een plek op de Werelderfgoedlijst van Unesco.

Wensen voor de toekomst

Een grote wens in de kooikerswereld is om (her)registratie van een aantal kooirelicten mogelijk te maken. Dit geeft een kooi meer status en betere toegang tot beheergelden. Het Ministerie heeft aangegeven hier niet onwelwillend tegenover te staan. Hiervoor is echter een wetwijziging voor nodig, dit dient dan gestalte te krijgen in nieuwe wetgeving. Ook het punt van reparatie van de SNL-regeling staat hoog op het verlanglijstje.

Voor de in standhouding van de stal is het voor een eendenkooi noodzakelijk enkele tientallen eenden tijdelijk te huisvesten in een zogenaamd 'makkehok'. Hiervoor dient duidelijke wet- en regelgeving te komen die dit mogelijk maakt.

Voorts hopen wij dat de terreinbeherende organisaties, meer dan nu het geval is, met particulieren en vrijwillige kooikers aan de slag gaan. Inzet

moet zijn om vanuit visie, beleid en samenwerking te zorgen dat de eendenkooien behouden blijven. Zodat er een levend actief kooikerambacht blijft: traditioneel maar mét een eigentijds perspectief. <

Fons Mandigers, f.mandigers@natuurmonumenten.nl

Meer informatie:

Eendenkooien in Vlaanderen en Nederland en 7 andere Europese landen
 André Verstraeten, Désiré Karelse, Arnout Zwaenepoel
 ISBN 978-90-817950-0-5

Belangenorganisaties

Er zijn in Nederland twee organisaties die zich bezig houden met belangenbehartiging van eendenkooien en kooikers. Dit zijn de Kooikersvereniging en de Eendenkooi Stichting.

www.kooikersvereniging.nl
www.eendenkooi.net

Daarnaast is de Werkgroep Ringwerk Eendenkooien Nederland (WREN) actief voor het stimuleren van het ringwerk op eendenkooien en vormt zij de brug naar wetenschappelijk onderzoek.

Op 20 april organiseert de WREN in samenwerking met SOVON een symposium "100 jaar ringwerk op eendenkooien". Ter gelegenheid hiervan wordt ook het boek "100 jaar ringwerk: Hoe vliegen de eenden? hoeveel ringen de kooikers!" gepresenteerd. Zie www.sovon.nl/symposiumwren